

БУХОРО ХОНЛИГИ ВА ҲИНДИСТОН ЎРТАСИДАГИ ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАРНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИГА ДОИР

Эркўзиев А.А.

Тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

<https://doi.org/10.37547/jcass/volume02issue02-a15>

Аннотация: XVI-XVIII асрларда Бухоро хонлигининг Шарқ мамлакатлари, хусусан, Ҳиндистон билан олиб борган иқтисодий алоқалари, ўзаро алоқаларга хизмат қилган қарвон йўллари, ҳинд савдогарлари томонидан Ўрта Осиё бозорларига олиб келинган товарлар, уларнинг таркиби ҳамда Бухоро-Ҳиндистон иқтисодий мқносабатлари берилган баҳо таҳлил этилган.

Калит сўзлар: Женкинсон, мануфактура, қирмиз, мовут, рақобат, индиго, транзит, зиравор, Бернье, ровоч, повинда, воситачилик.

ОБ ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ БУХАРСКОГО ХАНСТВА И ИНДИИ

Эркузиев А.А.

Кандидат исторических наук, доцент,
Наманганский государственный университет

Аннотация: Экономические отношения Бухарского ханства в XVI-XVIII веках со странами Востока, в частности с Индией, караванные пути, служившие взаимодействию, товары, завезенные на рынки Средней Азии индийскими торговцами, их состав и экономические отношения Анализируются Бухара-Индия.

Ключевые слова: Дженкинсон, мануфактура, красное, мовут, конкуренция, индиго, транзит, пряность, Берн, ровоч, повинда, посредничество.

ON THE FEATURES OF ECONOMIC RELATIONS BETWEEN BUKHARA KHANATE AND INDIA

Erkuziev A.A.

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Namangan State University

Abstract: Economic relations of the Bukhara Khanate in the XVI-XVIII centuries with the countries of the East, in particular with India, caravan routes that served for interaction, goods

Тарих / История / History

brought to the markets of Central Asia by Indian traders, their composition and economic relations Bukhara-India is analyzed.

Key words: Jenkinson, manufactory, red, movut, competition, indigo, transit, spice, Bern, rovoch, povinda, mediation.

Кириш

Антоний Женкинсоннинг Бухорога келиши арафасида Бухоро хонлиги Ҳиндистон билан фаол савдо-иқтисодий алоқалар ўрнатган эди. Женкинсон ўзининг эсдаликларида, Бухоро шаҳрида савдогарларнинг ҳар йилги йиғини бўлишини ва унга Ҳиндистондан ҳам катта карвонлар билан савдогарлар ташриф буюришини ёзиб қолдирган[1.29].

Бухоронинг дунёдаги савдо марказларидан бири эканлигини тан олган инглиз сайёҳи бу шаҳардаги чет эл савдогарлари, шу жумладан, ҳинд савдогарлари томонидан олиб бориладиган савдонинг аҳамияти ҳақида маълумотлар келтиради. Женкинсон бу савдогарларнинг фақирларча кийинганликларини, уларнинг жуда кам мол келтиришларига қарамай, бу молларнинг 2-3 йиллаб сотилмай ётишини алоҳида эслатиб ўтади[2.29].

Аммо, бир қатор олимлар унинг бу маълумотларини рад этадилар. Уларнинг фикрича, Женкинсон Бухородаги хорижий, айниқса ҳинд савдогарларининг фаолиятига етарли баҳо бера олмаган. Шу сабабдан Англия мануфактураларида тўқилган мовут матоларга Ўрта Осиё бозорларида талабнинг йўқлигини туфайли Бухоро хонлиги, умуман Ўрта Осиё бозорларидаги Шарқ мамлакатлари савдоси хусусида нотўғри хулосага келган.

Асосий қисм

Женкинсоннинг маълумотларига кўра, ҳинд савдогарлари Бухорога салла учун ишлатиладиган юпқа оқ матолар, ҳамда кийим-бош учун ишлатиладиган турли хилдаги оқ матолар олиб келишган. Бухородан эса ипак матолар, ошланмаган терилар, қуллар ва отларни олиб кетишган[2.29].

Женкинсон ҳинд савдогарлари қирмиз ва бошқа мовут матоларини жуда паст даражада баҳолаганликларини, Ҳиндистондан ва унинг узоқ ўлкаларидан, ҳаттоки Бенгалия ва Ганг водийсидан ташриф буюрган савдогарларга каразеяни уларнинг товарларига айирбошлашни таклиф этса ҳам улар бундай мовут матони хоҳлашмаганликларини таъкидлаган[2.29].

Женкинсоннинг Бухоро савдоси ҳақидаги маълумотларини тўлиқ ҳақиқат деб билиш қийин. Чунки у Англия мануфактураларида тўқилган мовут матоларни Ўрта Осиёда сота олмагани учун атайлаб Бухородаги ҳинд савдогарларининг фаолияти ва ролини пасайтиришга уринган. Афтидан савдода рақобатчи бўлиши мумкин бўлган савдогарларни бу савдодан чалғитмоқчи бўлган бўлса керак[3.18-19].

Женкинсоннинг маълумотларига асосланиб шуни айтиш мумкинки, Бухоро хонлиги билан Ҳиндистон ўртасида барқарор савдо алоқалари ўрнатилган бўлган. Бу савдодаги асосий товарлардан бири – индиго (нил бўёғи) бўлган. XVI асрда икки давлат

Тарих / История / History

ўртасидаги савдо ва дипломатик алоқаларнинг жонланганлигини тасдиқловчи маълумотлар ҳам мавжуд. Жумладан, Абдуллахон II даврида Бухоро хонлиги билан Россия ўртасида дипломатик алоқалар ўрнатилган бўлиб, 1589-йилда бухоролик элчи Муҳаммад Али Россия подшоси Фёдор Ивановичга Абдуллахон II номидан тортиқлар олиб келган, ҳадялар таркибида эса 40 пуд нил бўёғи ҳам бўлган[4.9].

Бу маълумот ўша даврда Бухоро хонлиги билан Ҳиндистон ўртасидаги савдода Бухоро транзит моллар бозори вазифасини ўтаганлигидан далолат беради. Н. И. Костомаров ва М. В. Фехнерлар ўз асарларида ҳинд товарларининг Россияга Бухоро орқали келтирилиши ҳақида ёзиб қолдирганлар [5.138].

Ҳиндистон Бобурийлар сулоласи даврида халқаро савдода фаол иштирок этган. Аммо, Ҳиндистон Ғарб давлатлари билан денгиз орқали савдо қилиш имкониятидан аста-секин ажрала бошлаган. В. В. Бартолд “Португаллар Ҳиндистон билан фойдали савдони ўз қўлларида сақлаб қолиш мақсадида XVI аср бошларидаёқ энг муҳим қирғоқбўйи ерларни эгаллаб ола бошлаган эди”, деб ёзади [6.341-343].

Ҳиндистон, умуман, Шарқ давлатлари ҳаётидаги бундай ўзгаришлар буюк географик кашфиётлар билан боғлиқдир. XVI аср бошларида португаллар Ҳиндистоннинг порт шаҳарлари бўлган Диу, Даман, Гаони эгаллаб, Ҳиндистоннинг денгиз савдоси устидан назоратни қўлга киритганлар. Мамлакат денгиз савдосининг аксарияти европаликлар қўлига ўтиши маҳаллий савдогарларга катта зарар келтирган. Денгиз савдосидан маҳрум бўлган ҳинд савдогарлари ўз эътиборларини

Афғонистон ва Ўрта Осиёга қарата бошлаганлар.

Антоний Женкинсон Бухоро бозорларидаги ҳинд савдогарларининг фаолияти ҳақида, “Ҳиндлар (Бухорога) ... олтин ҳам, кумуш ҳам, қимматбаҳо тошлар ҳам, зиравор-дориворлар ҳам олиб келишмайди. Мен бунинг сабабини аниқлашга ҳаракат қилдим ва шуни билдимки, бу товарлар билан савдо океан орқали олиб борила экан. Чунки, бу товарлар ишлаб чиқариладиган (Ҳиндистондаги) барча ҳудудларни португаллар назорат қилар эканлар” [2.29], деб ёзади.

Женкинсоннинг Бухорога ҳиндлар олтин ҳам, кумуш ҳам, қимматбаҳо тошлар ҳам, зиравор-дориворлар ҳам олиб келишмайди, деган фикри ҳақиқатдан йироқдир. Чунки, зиравор-дориворлар Ҳиндистондан Бухорога келтириладиган асосий экспорт товарлардан ҳисобланган.

Россияда XVII асрда аста-секин Бухоро ва Ҳиндистон ўртасидаги савдо алоқаларига доир маълумотлар тўплана бошлаган. Масалан, 1671-йили Москвага ташриф буюрган бухоролик элчи мулла Фаррух Россиядаги элчилик маҳкамасининг бошлиғи Артамон Сергеевич Матвеев билан бўлган суҳбатида Бухоро билан Ҳиндистон ўртасида доимий савдо алоқалари ўрнатилганлигини таъкидлаб, Ҳиндистондан Бухорога қимматбаҳо тошлар, дур-марваридлар ва турли хил гулдор матолар келтирилишини маълум қилган[7.69].

М. В. Фехнернинг ёзишича, Ҳиндистондан Бухорога ровоч олиб келинган[7.81].

Бухоро – Ҳиндистон муносабатлари тўғрисидаги рус манбаларида берилган маълумотларни

Тарих / История / History

Ғарбий Европа муаллифларининг асарларида ҳам учратиш мумкин. Чет эллик муаллифлардан бири, француз сайёҳи Франсуа Бернье (1625-1688) Ҳиндистонда 12 йил яшаган. Унинг маълумотларига кўра, Ҳиндистонда ҳўл меваларга талаб кучли бўлган. Ҳўл мевалар: қовун, олма, нок, узум Самарқанд, Бухоро ва Эрондан Деҳлига олиб борилган ва бутун қиш давомида яхши нархларда сотилган. Ҳиндистонда қуруқ мевалар, жумладан, бодом, pista, ўрмон ёнғоғи, олхўри, ўрик, майиз ва бошқа қуруқ мевалар йил бўйи сотилган[8.184].

Ф. Берньенинг ёзишича, Ҳиндистонда Ўрта Осиё отларига талаб катта бўлганлиги учун ҳар йили йигирма беш минг от Ўрта Осиёдан, жумладан, Бухоро хонлигидан Ҳиндистонга олиб борилган[8.184]. И. М. Рейснернинг маълумотларига кўра, XVII асрда Ҳиндистонга келтириладиган товарларнинг асосий қисми Ўрта Осиё ва Арабистондан келтириладиган отлар ҳисобланган[9.32].

Бухоро хонлиги билан Ҳиндистон ўртасидаги савдо алоқаларида умумий “повинда” номи билан машҳур бўлган Афғонистон кўчманчилари ҳам фаол қатнашганлар. Хусусан, Ҳиндистондан Ўрта Осиё ҳудудларига, жумладан, Бухоро хонлигига келадиган савдо карвонларини афғонларнинг повинда қабиласи аъзолари қўриқлаб келганлар. Повинда таркибига лохани, носири, хароти, мияхел, дутани, ниязи каби уруғлар кирган бўлиб, уларнинг 35 мингдан ортиқ туяси бўлган. Повинда аъзолари савдогарларга тегишли юкларни ўз туялари орқали Ўрта Осиёга келтирганлар[10.15].

XV – XVIII асрларда карвон йўлларида яшаган повинда аъзолари Ҳиндистон – Эрон – Ўрта Осиё (Бухоро хонлиги) савдосида воситачи сифатида

фаол қатнашганлар. Афғонистон савдогарларининг Бухоро ва Ҳиндистон ўртасидаги савдода воситачи вазифасини ўтаганлиги ҳақидаги маълумотлар, ҳатто XIX аср манбаларида ҳам учрайди. Масалан, “Афғонистон” деб номланган мақолада, “Улар (повинда аъзолари) Ҳиндистон, Хуросон ва Бухоро ўртасида ўз отлари ва туялари билан савдо қиладилар. Йўлда содир бўлиб турадиган талончиликнинг олдини олиш мақсадида қуролланган карвонга бирлашиб олишади. Улар Бухоро билан Ҳиндистонга бир йилда икки марта бориб келадилар. Март ойида улар ўз оилаларига қайтиб келадилар ва сўнг яна Гилзай тоғларига қайтиб, Қобул, Бухоро, Қандаҳор ва Ҳиротга карвонни ҳозирлайдилар”[11.224], - деб ёзилган.

Хулоса

Шундай қилиб, юқорида келтирилган далилларга асосланиб шуни айтиш мумкинки, XVI – XVIII асрларда Бухоро хонлиги ва Ҳиндистон ўртасидаги савдо ва иқтисодий алоқалар ҳар қандай тўсиқларга қарамай давом этиб келган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Дженкинсон Антоний. Путешествие в Среднюю Азию в 1558 – 1560 гг. // Английские путешественники в Московском государстве в XVI веке / Пер. с англ. Ю. В. Готье. – М.: ОГИЗ, 1937. – С. 184; Путешествие Антония Дженкинсона в Бухару (1558-1560) // История Узбекистана в источниках. Известия путешественников, географов и учёных XVI – первой половины XIX в. / Сост. Б. В. Лунин. Кн. 1. – М.: Фан, 1988. – С. 29.
2. Дженкинсон А. O'sha asar. – С. 184; Путешествие Антония Дженкинсона в Бухару (1558-1560) ... – С. 29.

Тарих / История / History

3. Юлдашев М. Ю. К истории торговых и посольских связей Средней Азии с Россией в XVI – XVIII вв. –Т.: Фан, 1964. – С. 18-19.
4. Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Часть 1. – Л.: Изд-во АН СССР, 1932. – С. 9.
5. Костомаров Н. И. Очерки торговли Московского государства в XVI и XVII столетиях. – С.Петербург, 1862. – 299 с; Фехнер М. В. Торговля Русского государства со странами Востока в XVI веке. – М., Изд. Государственного исторического музея, 1952. – 138 с.
6. Бартольд В. В. Рец. на кн.: Жуковский С. В. Сношения России с Бухарой и Хивой за последнее трехсотлетие. – Пг., 1915. – 215 с. Отд. оттиск из “Записок Восточного отдела Императорского Русского Географического общества”. Т. XXII. – С. 341-343.
7. Запись “разговора” думного дворянина Артамона Матвеева с бухарским послом муллой Фаррухом (1671) // История Узбекистана в источниках. Известия путешественников, географов и учёных XVI – первой половины XIX в. / Сост. Б. В. Лунин. Кн. 1. – М.: Фан, 1988. – С. 69.
8. Бернье Ф. История последних политических переворотов в государстве Великого Монгола / Перев. с франц. Б. Жуховецкого и М. Тамара. – М-Л.: Соцэкгиз, 1936. – С. 184.
9. Рейснер И. М. Народные движения в Индии в XVII – XVIII вв. – М.: Издательство восточной литературы, 1961. – С. 32.
10. Бабаходжаев М. А. Русско-афганские торгово-экономические отношения в второй половине XVIII – начале XX в. – Т., 1965. – С. 15.
11. Афганистан (переведено из британской энциклопедии. Изд. 1878 г.) // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. Вып. 15. – СПб., 1885. – С. 22